

Lengyel Imre

BOD PÉTER ÉS A FELVILÁGOSODÁS KAPCSOLATÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Ismeretlen levele Jakob Christoph Beckhez.

1. *Bod Péter és a felvilágosodás.* A felvilágosodás eszméinek magyarországi behatolása több csatornán történt. Eddig legjobban felderített irány a francia forrásokból eredő, főúri közvetítésű áramlat volt, amelynek terjesztésénél az arisztokrácia képviselői (gr. Fekete János, a Telekiek) mellett elsősorban a bécsi magyar testőrök, élükön Bessenyeivel, működtek közre. Van azonban a felvilágosodás beáramlásának egy eddig nem eléggé kutatott, plebejusi jellegű csatornája, amelynél a közvetítők külföldi egyetemeken tanuló magyar protestáns ifjak voltak. Hatásuk a közművelődésben elfoglalt szerepük következtében közvetlenebb és sok tekintetben eredményesebb volt. Ilyennek tekinthető Bod Péter is.

Bod Péternek a felvilágosodáshoz való kapcsolatát korai életírói alig említik, viszont a későbbiek meglehetősen ellentmondással ítélik meg. Jancsó Elemér 1940-ben azt állítja róla, hogy „nem volt felvilágosodott elme”.¹ 1962-ben már a korai felvilágosodás kimagasló alakjának nevezi.²

Révész Imre szerint a felvilágosodás nem tartozott gondolkozásának és írói jellemének meghatározó vonásai közé; sőt kemény ortodox volt. „Bodnál a felvilágosodásnak valamely tanszerű befolyásáról semmiféle alakban nem lehet szó, mert az a tény, hogy a cecejanizmusnak, ez akkor már rég befogadott, bár kezdetben eretnekségnek bélyegzett szabadabb szellemű, antischolastikus református exegetica-theológiai iránynak híve volt, nem jelentette az ő esetében egyszersmind azt is, hogy a cecejanizmussal sok esetben párosult felvilágosodott vallásbölcséletet (»természeti teológiát«) is elfogadta volna.” E megállapítás enyhítésére azonban már maga Révész hoz fel érveket: Bod Péter a XVII. századot „vallás felett veszekedő vagy inkább mocskoló sékulum”-ként aposztrofálja. „Servétus megégettetése Genévéban a középkori eretneküldözés maradványa volt” — írja Polikárpusában.³

De a legjobb bizonyítékokat Bod Péter és a korai felvilágosodás szorosabb kapcsolata mellett tanulmányainak menete és életében, műveiben fellelhető hatása szolgáltatja.

2. *Bod Péter külföldi tanulmányútja.* A protestáns magyar diákok a XVIII. században rendszerint a testvér egyházak egyetemeit és főiskoláit keresték fel, mert így egyfelől az idegen tanok beszívargásának veszélye kevésbé fenyegetett, másfelől a külföldi hittestvérek jelentős kedvezmények nyújtásával a szükséges anyagi feltételeket megteremtve, jelentős segítséget adhattak a szorongatott helyzetben sínylő magyarországi egyházaknak. A debreceni, sárospataki diákok Svájcot keresték fel szívesen, de lehetőleg Hollandiába is ellátogattak. Az erdélyiek a holland akadémiaikat részesítették előnyben. Ez történt Bod Péter esetében is. Nagyenyedi tanárai közül Ajtai (Abód) Mihály, Borosnyai Nagy Zsigmond és Szigeti Gyula István föltölttek hosszabb-rövidebb időt holland földön.

Bod Péter 1740 tavaszán egy erdélyi és három debreceni diák kíséretében indult el a nagy útra. Az erdélyi útítárs Bodoki József, későbbi kolozsvári kollégiumi tanár volt. Megfordult Nimwegenben, majd Utrechtben, ahol Lossonczi Istvánnal, a későbbi nagykőrösi tanárral találkozott. Útjának következő állomásáról, Amsterdamból semmi különösebbet nem jegyzett fel. Innen Jancsó Mihály erdélyi teológussal kitérőt csinált Harderwijkba, ahol Johann Struchmeyert, a történelem professzorát és Bernard Sebastian Cremer teológiai professzort kereste fel. Mindketten igaz barátai voltak a magyar diákoknak.

A legtartósabb benyomásokat azonban Leidenben szerezte, ahová a többi holland főiskolához hasonlóan, a sajátos politikai és társadalmi viszonyok alakulása folytán a szabadabb eszmék és a demokratikus szellem korán behatoltak. A professzorok közül első helyen emliti Albert Schultenset, a keleti nyelvek tanárát, aki három évvel előbb Maróthi Györggyel is

¹ JANCSÓ Elemér: Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása. Ciuj-Kolozsvár 1940. 32.

² JANCSÓ Elemér: Mint égő fákllya, mely sötétben lángol. Bukarest 1962. 258.

³ RÉVÉSZ Imre: Bod Péter mint történetíró. Kolozsvár 1916. 23—25.

elmélyült beszélgetéseket folytatott. A 73 éves Johann Vesselius teológiai professzor, Tako Hajo (vagy más néven van den Honert) már a század elején (1715-ben) könyvet írt a teológia naturalisról. Fiának, Johann van den Honertnek előadásait Bod Péter három éven át hallgatta, és távozásakor igen elismerő bizonyítványt kapott tőle. A rendszeres teológiát és a szónoklattan Johann Albertitől hallgatta, akit az ortodoxok a tantételektől való elszakadása miatt erősen támadtak. A természetjogot Philipp Reinhard Vitriarius adta elő Hugo Grotius *Háború és Béke* c. műve után. Vitriarius nevét ismerték a magyar diákok; jellemző, hogy Maróthi Svájcba érkezve, Schaffhausenben 1731-ben egyik művét azonnal megvásárolta. Jogot hallgatott még Johann Konrad Rucher, Gerlach Scheltinga, valamint Joachim Schwartz professzoroktól.

Figyelmet érdemelnek Bod Péter széles körű természettudományi tanulmányai: Pieter van Muschenbroeck fizikai kísérleteit nagy érdeklődéssel látogatta éppúgy, mint Maróthi György és Hatvani István. A kitűnő holland professzor könyvét Debrecenben tankönyvként használták. Utódainak, Willem Jakob Storm s' Gravesandenak és Johann Lulofnak az előadásait is szorgalmasan hallgatta. Az utóbbi csillagászati bemutatásait külön megemlíti. Jerom David Gambius vegytani előadásai rendkívül érdekelték, de még Bernhard Siegfried Albinus boncolásainál is jelen volt.

Klasszikus tanulmányokat Franz von Oudendorpnál, Tiberius Hemsterhuisnál és Siegebart Haverkampnál folytatott. Bizonyosnak vehető, hogy Bod Péter buzgóságát külföldi tanulmányútja során nemcsak kora gyermekiségétől meglevő tudományos érdeklődése táplálta, hanem az az új szellem is, amely a leideni egyetemen a coccejanizmus égisze alatt uralkodott.

Daniel Gerdes groningeni professzorral való kapcsolata Ajtai (Abód) Mihály közvetítésével jött létre. A kiváló coccejanus teológus és egyháztörténész, több folyóirat szerkesztője, hatalmas könyvtár birtokosa, nagy pártfogója volt a magyar diákoknak, köztük Maróthi Györgynek, akit 1737 decemberében tantételeinek megvédésére is felkért; később Sinay Miklóst is tanította.⁴ Bod Péter néhány egyháztörténeti dolgozatát Johann van den Honertnek Ajtai (Abód) Mihály közlés végett küldte meg. Honert elhalálózása folytán jutottak Gerdes professzorhoz Bod Péter tanulmányai, aki azokat nemcsak közölte, hanem könyveket és folyóiratokat küldött a szerzőnek.⁵ Ezek a kapcsolatok sokáig elevenek és elhatározó jellegűek voltak.

Erről a továbbiakban gondoskodott az a környezet, amelyben Bod Péter hazatérése után működött. Enyedi professzorait nem ismételve, fölötteseik közül Deáki Filep József, püspök, Bod Péter papi oklevelének aláírója, Franekerában és Utrechtben tanult. Pelsőczi (Kovács) János zsinati jegyző, akinek aláírása szintén előfordul Bod papi oklevelén, a századforduló éveit töltötte ugyanezen a két holland főiskolán; *Disputatio Theologica* c. disszertációja Leidenben jelent meg. Aranka György püspök, aki még nagyenyedi syntaxista korában praecceptor volt Bod Péternek, ugyan svájci tanulmányúton volt. Azonban Verestói György, kolozsvári professzor, püspök, akinek megválasztásánál és halotti búcsúztatásánál Bod Péter is jelen volt, Franekerában kiadott disszertációjával fejezte be hollandiai tanulmányútját. Kor- és pályafutásai közül az első helyen kell említenünk Incze István marosvásárhelyi professzort, akit Bod Péterrel együtt jelöltek a generális nótáriusságra. Leideni diák volt, ő tanította Erdélyben először Wolff szerint a filozófiát. Deáki Sámuel kolozsvári pappal, volt leideni diákkal, baráti kapcsolatot tartott fenn, együtt időztek az algyógyi fürdőn. Herepei Nagy István, sárdi pap, aki Bod Péter hasonnevű fiacskáját keresztelte, a harderwijki egyetem hallgatója volt. Pataki Sámuel orvosdoktor a század második évtizedében járt a végig Hollandia főiskoláit; 1761-ben Bod Pétert is gyógyította. Kevésbé neves kortársai közül bizonyára többen tartották ébren külföldi tanulmányútja élményeit, a holland főiskolák szabadabb szellemi életének megnyilvánulásait.

A nagyobbik magyar hazában a kartézianus ifj. Csécsi János, sárospataki professzor több tudományággal foglalkozva, bontogatta lelkesen az ortodoxia bástyáját. Ebben segítségére volt Huszti András kolozsvári professzor az 1730-as években. Tanulmányait Nagyenyeden és az Odera melletti Frankfurtban végezte. A predestinatio-ellenes Nádudvari Sámuel dolgai, aki szintén Hollandiában tanult, erősen érdekelték Bod Pétert.

Életművének számos jellegzetes vonása utal eszmevilágában a felvilágosodás hatására. Elsősorban ezt igazolják a műfajok, amelyekben dolgozott. A lexikon-szerkesztés kedvelt törekvése volt a felvilágosodás irodalmának. Bod Péter életművének jelentős részét alkotta a *Magyar Athenas*. A nemzeti történettel való foglalkozást a XVIII. század hozta divatba. Ennek az általános művelődési viszonyokból kifolyóan jelentős részét alkotta az egyháztörténet. E tekintetben igazán gazdag Bod Péter életműve. Ráday Gedeonhoz írt levelében már

⁴ MIKÓ Imre: Bod Péter élete és munkái. Pest, 1962. 45. és 80. LENGYEL Imre és TÓTH Béla: Maróthi György külföldi tanulmányútja. Könyv és Könyvtár VIII/1. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. Debrecen 1971. 104.

⁵ JANCsó (I. sz. jegyzetben) i. m. 138.

1756-ban felveti egy tudós társaság alapításának gondolatát. Részletesebben is ír erről 1766-ban megjelent egyháztörténeti munkájában. A XVIII. században, a fény századában, számos egyesület és tudományos testület jött létre a felvilágosodás hatására. Lényeges törekvése volt a felvilágosodásnak az anyanyelvi műveltség terjesztése.⁶ Bod Péter is hangsúlyozta a magyar nyelv megújításának szükségességét. Elvi állásfoglalásának gyakorlati megnyilvánulása, hogy kiadja a Párizs-Pápai-féle szótárt. Elvesztett kéziratai közt több lexikális mű és a magyar etymológia kérdéseit tárgyaló tanulmány volt.

A műfaji egyezéseken kívül főleg egyháztörténeti munkáiban alkalmazott módszeres eljárása sejtet itt-ott fellanganásokat a felvilágosodás szelleméből. Friedrich Adolf Lampe, Friedrich Spanhem és Johann Lorenz Mosheim mintául vett egyháztörténeti művei alapján a külső események ismertetése mellett Bod Péter intézményekről, szertartásokról, igazgatási rendszerekről, ezek fejlődéséről is áttekintést ad. Lampe, akinek nagy hatása volt a német és holland egyházak fejlődésére, Groningenben dogmatikát és történelmet adott elő. Debreceni Ember Pál kéziratát alapján a magyar református egyház történetéről is írt.⁷ Spanhemtől, a leideni egyetem professzorától a századforduló táján megjelent munkájából a hagyományos százados felosztást vette át. Mosheim egyháztörténeti műve a XVIII. század közepén formai szempontból jelentett haladást; a benne megnyilvánuló türelem és tárgyilagosság már erősen a felvilágosodás fegyvertárából való. Hogy Bod Péternek hollandiai tanulmányútján, de később is, alkalma nyílt a „theologia naturalis” megismerésére, az minden kétségen felül áll.

Ezt még megkönnyítette gazdag könyvtára, amely felölelte volt hollandiai professzorainak megjelent munkáit, a történetírói munkássága során mintául vett egyháztörténetírók műveit, Descartes főbb munkáit. Nem hiányoztak a természetjogi alapvető művei, sőt a svájci felvilágosodás előfutárainak könyvei sem (többek közt a baseli Samuel Werenfels és Jean-Frédéric Osterwald egy-egy műve, akik Jean-Alphonse Turretinivel együtt az első nagy harcokat vívták az ortodox teológia ellen Svájcban). A nevezetesebb XVIII. századi folyóiratokat, az Acta Eruditorum Lipsiensium, a Tempe Helvetica, a Miscellanea Tigurina néhány évfolyamát, a Svájcban és Hollandiában megfordult korai felvilágosult debreceniek (Maróthi György, Hatvani István és Weszprémi István) munkáit szintén megtaláljuk Bod Péter könyvtárában.⁸ Ezeknek a könyveknek a tanulmányozását Bod Péter mindig elsőrendű feladatának tekintette.

3. *Bod Péter svájci kapcsolatai.* Egyoldalú lenne Bod Péter és a felvilágosodás kérdésének tárgyalásánál egyedül holland hatásokra gondolni. Már könyveinek jegyzékére vetett rövid pillantás is meggyőz arról, hogy a svájci felvilágosodás képviselőinek szellemi termékeit is megszerezte és tanulmányozta. S itt nem elég a Telekiek útján (József és Sámuel) keletkezett személyi kapcsolatokra emlékeztetni, amelyek a XVIII. század 60-as éveiben jöttek létre. Már korábbi összeköttetésekre utal, hogy a könyvtárában szereplő művek egy része (*Werenfels*, 1716, *Miscellanea Tigurina*, 1723, *Tempe Helvetica*, 1735) korábbi időből származik. Jóval ritkábbak, vagy teljesen hiányoznak a század közepe táján megjelent könyvek. Ez azonban bizonyos mértékig külföldi tartózkodásával és pályájának kezdeti eseményeivel megmagyarázható. Valószínű azonban, hogy valamiképpen kapcsolatot tartott fent a Svájcban megfordult magyar, főleg debreceni diákokkal. Korábban Maróthi György, a későbbiek folyamán pedig Hatvani István kerülhetne szóba, bár mások is tájékoztathatták a baseli, zürichi és berni egyetemi körök nagy rokonszenvéről a magyarok iránt, ami többek között abban is megnyilvánult, hogy készséggel segítettek volt magyar tanítványaiknak műveik kinyomtatásában. Másképpen alig képzelhető el, hogy Bod Péter magyar egyháztörténelmének és egy másik kisebb dolgozatának megjelentetéséhez a század második felében svájci segítséget kért.

Amikor Bod Péter volt tanítványa, gróf Teleki József 1759 nyarán külföldi tanulmányútjára indult, tanítómestere két kérés teljesítésével bízta meg:⁹ írja ki a Baselben 1500–1600-ig tanult magyar diákok névsorát, és járjon közben egyháztörténeti munkájának kiadása ügyében.¹⁰ Teleki József mindjárt megérkezése napján tárgyalta Johann Rudolf Im-Hof nyomda-

⁶ Itt helyesbítésre szorul Jancsó Elemér megjegyzése: „A nyugat-európai és a magyar felvilágosodás között éppen az a leglényegesebb különbség, hogy míg nyugaton a nyelv művelés egyáltalán nem játszik szerepet, magyar vonatkozásban a nyelv művelés és a felvilágosodás szorosan összefonódnak.” A 2. sz. jegyzetben i. m. 12. — A svájci felvilágosodásban a nyelvi vonatkozásoknak jelentős szerepük van. L. LENGYEL Imre: A svájci felvilágosodás és debreceni kapcsolatai. Sajtó alatt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Evkönyvében.

⁷ Haladó voltának megítéléséhez értékes adat, hogy János evangéliumához írt magyarázatait Bécsben a peregrinációból hazatérő Hatvani Istvántól elkobozták. Vö. LÖSY SCHMIDT Ede: Hatvani István élete és művei. I. r. A Debreceni Tiszta I. Tud. Társaság I. Osztályának kiadv. IV. k. 7. sz. Debrecen 1931. 81.

⁸ A részletes jegyzéket lásd: RADVÁNSZKY Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. MKSzele 1884. 58–86.

⁹ Lásd bővebben TOLNAI Gábor: Bod Péter és Teleki József. ItK 1944. 17–19.

¹⁰ Az isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának és világ kezdetétől fogva a jelenvaló időig sokféle változásainak rövid története. Basilea 1760. A II. kiadás uo. 1777. A III. kiadás 1888/90-ben jelent meg Leidenben.

tulajdonossal.¹¹ Teleki tárgyalásait elősegítette Jakob Christoph Beck professor,¹² akit barátai szálak fűztek Maróthi Györgyhöz, Szilágyi Sámuelhez és Hatvani Istvánhoz, a debreceni korai felvilágosodás képviselőihez.¹³ Tolnai Gábor tanulmányában utalás van arra, hogy Bod Péter maga is levelezésben állt a baseli egyetem kiváló professzorával. Ennek újabb írásos dokumentuma került elő: Bod Péter 1759. okt. 15-én kelt levele.¹⁴ A levél előzményeihez tartozik Teleki József említett szóbeli tárgyalása J. R. Im-Hoffal 1759. júl. 26-án, amelynek eredményeiről Teleki József szept. 19-én tájékoztatta megbízóját. Minden valószínűség szerint ez indította Bod Pétert alábbi levelének megírására, amelyet Teleki József útján juttatott el a címzetthez.¹⁵

Viro Clarissimo Dno Jacobo Christophoro Beckio S S Th. Doctori ac Professori Petrus Bod V. D. Minister in Igen S. P. P.

Ignosces mihi Vir summe nullo Tibi nomine cognito, attamen Tuas severiores curas ex hoc retruso Transilvaniae angulo intempestive forsitan interpellanti. Ipse quidem mihi non potes non esse notissimus ac in sanctorum communione carissimus: qui candidum erga ecclesias Helveticae confessioni in Hungaria ac Transilvania addictas animum in Praefatione erudita Bibliis Basileae editis praemissa satis declarasti.¹⁶ Non me latent et ea, quae Tibi hunc acciderunt; literarum enim Tuarum ad Hungaros exaratarum passia sunt mihi ad manus. Prolixiorum ad Bibliopolam Im-Hoff tum exaraveram epistolam,¹⁷ in qua non solum gratias egi pro tanto in gentem nostram praestito beneficio; verum et Historiam Bibliarum Hungaricarum uberius enarravi, respectationem fere ubique habens ad Tuam Praefationem ac res quae Tibi acciderunt, feci quoque honorificas inibi Tui mentiones.

Jam ut eo, quo cursum intendo veniam. Negotium mihi cum Bibliopola D Joh Rudolpho Im-Hoff est: Compendium Historiae ecclesiasticae Universalis lingua Hungarica conscriptum ab ipso edi vellem, quale adhuc in patrio nostro idiomate non extat. In hoc opusculo Antiquitates ecclesiasticae ex ipsis omnis aevi scriptoribus, nec non ex doctis recentiorum lucubrationibus, Spanhemii,¹⁸ Turretini,¹⁹ Moshemii²⁰ et similium confertae suo loco comparent. Tractatus in gente nostra summe necessarius, cum nihil adhuc tale extet.

Conditio a Bibliopola proposita onerosa mihi videtur; qui 250 Rhenenses fl. praenumerari optat, traditurus ipse tandem 500 exemplaria triginto duabus circiter phyluris constantia. Non solum eo nomine videtur conditio difficilis quod mihi a quo sumptus essent ferendi, ex abiecta ecclesiarum sorte res sit angusta domi, nomenque meum taceri vellem; sed vel maxime ex eo, quod ob defectum commercii exemplaria ad me adferri posse despererem. Mens autem mea haec fuit ac est, quod sumptum in solidum faciat Bibliopola, lucrum quoque cedat illi totum, mihi solum aliquot exemplaria pro suo arbitrio gratificetur. Non enim meum commodum, sed ecclesiarum profectum ac aedificationem quaero. Emptores liber inveniet, ita auguror, cum non solum sit iucundioris argumenti; sed et multorum votis expetitus, necque ab aliis traditus. Jam in eo Tuam adistentiam obnix ore, ut Bibliopola ad hanc conditionem, aut saltem aequiorem illa, cum facere absque proprio damno possit, Tuo interventu ac efficaci persuasione,

¹¹ Johann Rudolf Im-Hof (Imhof, Im-Hoff/1698–1778) korabeli híres baseli nyomdatulajdonos és könyvkiadó volt; többek között megjelentette magyar nyelven a bibliát.

¹² Jakob Christoph Beck (1711–1785) a baseli egyetemen értékes tudományos munkásságot fejtett ki a teológiai kar különböző tanszékein. A Frey–Grynaeus-intézetben lektorként működött. Korának számos kiváló személyiségével (kb. 300 emberrel) levelezést folytatott. Több értékes tanulmánya jelent meg önállóan és folyóiratokban. Különösen kedvelte a magyar diákokat, akik hazájukba való visszatérésük után is szívesen keresték fel leveleikkel. A vonatkozó irodalmat és a leveleket l. Ernst STAEHELIN: Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck 1711–1785. Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel. XVIII. Basel 1968.

¹³ Vö. LENGVEL Imre 6. sz. jegyzetben i. m.

¹⁴ A levél közlésre való átengedéséért hálás köszönetemet fejezem ki Dr. Ernst STAEHELIN professzor úrnak, aki Bod Péter leveléből a 12. jegyzetben idézett művében részleteket közöl. 308. l. Az eredeti levél megvan a baseli Egyetemi Könyvtárban, filmmásolata a debreceni Egyetemi Könyvtár kézirattári különgyűjteményében.

¹⁵ TOLNAI Gábor: i. m. 18. és Ernst STAEHELIN: i. m. 308. l. 353. j.

¹⁶ Az ún. Baseli Biblia az 1750-es években jelent meg. Ehhez többek közt Beck is írt előszót. A kiadásnál, amely Johann Rudolf Im-Hof kezdeményezése volt, két Baselen tanuló magyar diák, Pap István és Török Ferenc működött közre. A kiadás körüli ügyet tisztázásába a debreceni egyházi hatóságoknak is bele kellett avatkoznuk. L. Ernst STAEHELIN: i. m. 21., 66., továbbá LENGVEL Imre: Hatvani István levelesládájából. Sajtó alatt a debreceni Déri Múzeum Évkönyvében.

¹⁷ J. R. Im-Hoffról lásd a 11. sz. jegyzetet. Bod Péternek 1748-ban megjelent „A Szent bibliának históriája” c. műve. Erre van utalás a következőkben.

¹⁸ Fridr. Spanhem (1632–1701) heidelbergi, majd leideni professzor, egyháztörténeti munkáit nagyon becsülték.

¹⁹ Jean-Alphonse Turretini (1671–1737) genfi teológiai professzor, a neuenburgi Jean-Frédéric Osterwald (1683–1747) és a baseli Samuel Werenfels (1671–1737) az ésszerű ortodoxia képviselői voltak Svájcban.

²⁰ Joh. Lorenz Mosheim (1694–1755). 1723-tól helmstedti, 1747-től göttingai professzor, kiváló egyháztörténész és igehirdető. Levelezésben állt Jakob Christoph Beck professzorral. Vö. Ernst STAEHELIN: i. m. 146., 276.

descendat. Aut quoquo modo ut publicam videat lucem auxiliatrices porrigere manus. Facies Summe Vir, certo Tibi persuadeas, rem Deo gratam, ecclesiis nostris maxime in tanta librorum penuria, utilem. Sequerisque in eo Maiorum Tuorum ac Praedecessorum vestigia, a quibus restauratam S. codicis doctrinam ac emendatos ritus accepimus, unde etiam ad distinctionem ab aliis religionibus nomen Helveticae Confessioni addictorum ferimus. Jam iter, quod studiosis ad Academiis externas proficisci volentibus sub his bellorum motibus erat interclusum,²¹ Dei ac Reginae clementia est patefactum. Vale Vir plurimum venerande, ac rebus nostris in arcto positis fave. Deus Te in ecclesiae tuae commodum diu, diuque sospite superesse velit. Dabam in oppido Magyar Igen die 15 Oct. 1759.

(A levélíró elnézést kér a címzettől alkalmatlankodásaért, az ún. Baseli Biblia körüli érdekre hivatkozva. Fájlatja a címzettnek a kiadással kapcsolatosan előállt kényelmetlen helyzetét. Levele tulajdonképpen céljára rátérve, ismerteti egyháztörténeti munkáját és annak jelentőségét. Terhesnek találja az Im-Hof által megszabott kiadási feltételeket. Ezeknek mérésékléséhez a címzett közbenjárását kéri. Utal eddigi értékes működésére és a magyar—svájci kapcsolatokra. Röviden utal a magyar diákok külföldre való utazásának nehézségeire s az e tekintetben bekövetkezett változásra; majd jókívánságokkal befejezi levelét.)

A levelet követően Teleki József nov. 3-án említi útinaplójában, hogy Beck útján kérte Im-Hofot „rationalis Conditioakra”. A tárgyalások hónapokig folytak, míg aztán végre 1760. febr. 12-én meg született a megegyezés, amely azonban nem tér el az itt közölt levélben szereplő feltételektől.²²

Alig telik el egy fél évtized, amikor Bod Péter egy újabb svájci kapcsolat felvételét tervezi. 1765-ben volt nagyenyedi tanítványa, Túri Sámuel, bécsi ágens felkeresi magyarigeni otthonában. Bod Péter „Rediviva Eliae Veresmarti memoria” című munkáját adja oda neki azzal, hogy „a Breitinger J. Jakab szerkesztésében Zürichben megjelenő Museum Helveticumba vétessek be”. Míután másik kézírata is van kéznél, amely Szenci Molnár Albert életének történetét tartalmazta, arra kéri Túri Sámuel, hogy Svájcban bízva rá valamely nyomdászra megjelentetés végett. Bár a kéziratok sorsáról Bod Péter jó reményiséget táplált, és erősen hitte: „Túri uram eljár híven a dologban, amelyet vállalt is nagy indulattal” a megjelenésre aligha kerülhetett sor.²³ A zürichi felvilágosodás két nagy képviselője, Johann Jakob Breitinger és Johann Jakob Zimmermann szerkesztette Museum Helveticum 1753-ban már megszűnt. A másik értekezés megjelentetése is akadályba ütközött.

Bod Péter mindkét lépése megerősíti azt a feltevést, hogy a svájci felvilágosodás folyamatát, vezető egyéniségeit ismertte, bár ismeretei nem közvetlenül a forrásból származnak, mint a holland felvilágosodás esetében. A közvetítésben, különösen a század első felében kétségtelenül szerepet játszottak a Svájcban megforduló honfitársai, de talán még inkább a korai felvilágosodás debreceni képviselői.

Merényi Oszkár

AZ IFJABB WESSELÉNYI MIKLÓS ISMERETLEN IFJÚKORI LEVELEI

Döbrentei Gábor pozsonyi hagyatékából több, Wesselényi Miklóstól írt levél került elő, amelyeket eddig — a hagyaték rendezetlensége miatt — sehol sem közöltek. A nagy reformpolitikus ez ismeretlen levelei nemcsak levélírójuk érdemei miatt, de azért is figyelmet érdemelnek, mert fényt vetnek későbbi nagy emberi tulajdonságainak: hazafiságának, ember-szeretetének, a jobbagysors tarthatatlanságáról való meggyőződésének és irodalom- és művészszeretetének gyökereire és korai kibontakozására is.

E leveleket 1813-ban, tehát tizenhét éves korában írta Döbrentei Gáborhoz, akihez már ekkor mély barátság és igaz tisztelet fűzte. [E barátság haláláig (1850-ig) megszakítás és minden félreértés nélkül megmaradt.] Együttal az Erdélyben korábban ébredő politikai és művelődési élet egyes jellemző mozzanataira is utalnak.

²¹ A levélíró minden bizonnyal a hétéves háború (1756—1763) mozgalmas eseményeire céloz. A következő mondatban említett kapunyitás csak átmeneti jellegű volt.

²² A mű megjelenésével és kézhezvételével kapcsolatos további adatokat l. TOLNAI Gábor: i. m. 18. és köv.; MIKÓ Imre: i. m. 33. és JANCsó Elemér az 1. sz. jegyzetben i. m. 131., 146.

²³ A kézirat a zürichi Zentralbibliothekban őrzött Breitinger-hagyatékban nem található. STEINMANN Judit közlése. 1972. márc. 18. Fáradozásaiért itt mondok köszönetet.